

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

**Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΩΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ
ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ 1974-1985**

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΩΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ 1974-

Στόχος της παρουσιαζόμενης μεταδιδακτορικής έρευνας είναι η προσπάθεια αναλυτικής παρουσίασης και ερμηνείας των εξελίξεων στον χώρο του Κέντρου από τη Μεταπολίτευση του 1974 ως τις εκλογές του 1985. Η περιοδολόγηση αυτή συνδέεται με δύο σημαντικές στιγμές στην ιστορία της κεντρώας παράταξης, αλλά και της χώρας. Αφενός μεν, το 1974 ξεκινάει εκ νέου ομαλός πολιτικός βίος στη χώρα με την κατάρρευση της δικτατορίας, οπότε το Κέντρο είχε την ευκαιρία να επαναδιεκδικήσει την εξουσία. Αφετέρου δε, το 1985 το κόμμα της Ενώσεως Δημοκρατικού Κέντρου (Ε.ΔΗ.Κ.) συνεργάστηκε με το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑ.ΣΟ.Κ.). ενώ το Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ.) με τη Νέα Δημοκρατία, δείχνοντας ότι περιθώρια μιας αυτόνομης κεντρώας κομματικής έκφρασης είχαν εξαντληθεί.

Η έρευνα ξεκίνησε από τον Νοέμβριο του 2017 και υπάρχουν πτυχές της που χρειάζονται περισσότερη διερεύνηση. Εδώ θα καταγραφούν τα βασικά πληροφοριακά δεδομένα που οδήγησαν τον γράφοντα στα βασικά συμπεράσματα, τα οποία παρατίθενται στο τέλος του παρόντος κειμένου. Αρχικά, ο γράφων στράφηκε στη μελέτη αρχειακών συλλογών: του Μιχάλη Παπακωνσταντίνου, του Γεωργίου Μυλωνά, του Ιωάννη (Γιάγκου) Πεσμαζόγλου σημαντικών προσωπικοτήτων του κεντρώου χώρου. Ακολούθως, σημαντική υπήρξε η μελέτη του Τύπου της εποχής, με έμφαση στο *Βήμα*, καθημερινή πρωινή αθηναϊκή εφημερίδα, παραδοσιακό υποστηρικτή του Κέντρου. Χρησιμότητα ως προς την καταγραφή και επιβεβαίωση γεγονότων υπήρξε η ψηφιακή έκδοση της καθημερινής *Μακεδονίας*, εντύπου που κρατούσε αντικειμενική στάση προς τις πολιτικές εξελίξεις. Τέλος, η υπάρχουσα βιβλιογραφία, της οποίας θα γίνει ενδελεχής παρουσίαση περαιτέρω, κυρίως ως καταγραφή αναμνήσεων και λιγότερο ως επιστημονική ανάλυση, μελετήθηκε επισταμένως. Ας επισημανθεί όμως ότι η πανδημία του κορονοϊού, από τον Μάρτιο του 2020 και εξής έχει θέσει ανυπέρβλητα εμπόδια σε όλους τους ερευνητές κάθε κλάδου, οπότε υπάρχουν κενά και ελλείψεις που, χωρίς να ακυρώνουν τα τελικά συμπεράσματα, θα μπορούσαν σίγουρα να τα διευρύνουν και να τα καταστήσουν ευκρινέστερα.

Η επιλογή του θέματος για έρευνα συνδέεται με την ανάγκη μεγαλύτερης εμβάθυνσης της μεταπολιτευτικής πολιτικής πραγματικότητας ώστε να κατανοήσουμε το πλαίσιο των εξελίξεων στη σύγχρονη πολιτική ιστορία. Εδώ πρέπει να γίνει μια αυτονόητη επισήμανση: η σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία δεν μπορεί να είναι μονοθεματική, προσανατολισμένη σε μία συγκεκριμένη δεκαετία, εκείνη του 1940-50. Από την είσοδο στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως τη

λήξη του Εμφυλίου έχουμε μία περίοδο πυκνή σε γεγονότα, αλλά δεν είναι ορθό να είναι και η μόνη που ελκύει το ενδιαφέρον των ιστορικών. Καθώς νέα ερευνητικά πεδία ανοίγονται (ειδικά στην κοινωνική ιστορία, π.χ. θέματα που σχετίζονται με το φύλα) η πολιτική ιστορία (έστω στη γεγονοτολογική μορφή της) δεν πρέπει να παραμεληθεί και να μείνει στάσιμη. Η διαμόρφωση των νέων κομμάτων, η ιδεολογικά εμπύρετη Ελλάδα από το 1974 και εξής, οι καινούργιες αναζητήσεις στην πολιτική ρητορική και πρακτική, τα πρώτα μαζικά κόμματα σε ένα απολύτως ελεύθερο καθεστώς, παρέχουν πολλές ευκαιρίες για έρευνα. Εξάλλου, στο πέρασμα του χρόνου, η δυνατότητα μιας περισσότερο ψύχραιμης προσέγγισης, χωρίς τις ταυτίσεις της δεκαετίας του 1970, είναι περισσότερο εφικτή. Οι μελέτες που υπάρχουν για την πολιτική ζωή από το 1974 πάσχουν από άποψη ποσότητας, όχι ποιότητας. Επιπλέον, μοιάζουν και εδώ να εστιάζουν την προσοχή τους σε ένα συγκεκριμένο κόμμα, το πιο επιτυχημένο από την άποψη των νικηφόρων αποτελεσμάτων και των ετών παραμονής στην εξουσία. Αναφερόμαστε φυσικά στο Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑ.ΣΟ.Κ).

Αραγε, ποιος ο λόγος να ασχοληθεί κάποιος με το Κέντρο; Γιατί να ερευνήσει μια χαμένη υπόθεση; Εξάλλου, ο χώρος αυτός πολυδιασπάστηκε, σαν να υπάκουσε σε μια γονιδιακή επιλογή και τα περισσότερα στελέχη του ασμένως προσχώρησαν δεξιά και αριστερά του. Ας μην ξεχνούμε ότι ο ίδιος ο όρος του «Κέντρου» είναι αμφισβητήσιμος από μεγάλη μερίδα των πολιτικών επιστημόνων.

Για την ακρίβεια ήταν όντως μια χαμένη υπόθεση η προσπάθεια ύπαρξης ενός κόμματος που θα κινούνταν ανάμεσα στην ισχυρή Νέα Δημοκρατία και στο ραγδαία ανερχόμενο και σαρωτικό ΠΑ.ΣΟ.Κ.; Ας μας επιτραπεί εδώ μια σύντομη περιδιάβαση σε συγκεκριμένες μελέτες. Το πρώτο που πριν από πολλά χρόνια προκάλεσε το ενδιαφέρον του γράφοντος ήταν μια σύντομη (μα χρήσιμη έως σήμερα) *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, που καλύπτει την περίοδο 1974-1992 και είναι γραμμένη από τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γιώργο Αναστασιάδη. Κατά την κρίση του συγγραφέα, η Ένωση Κέντρου (Ε.Κ.) και το διάδοχο σχήμα της, η Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (Ε.ΔΗ.Κ.) δεν είχαν λόγο ύπαρξης από τη στιγμή που καταργήθηκε η μοναρχία. Δεδομένου ότι το δημοψήφισμα που έκρινε τη μορφή του πολιτεύματος πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1974, ουσιαστικά κατά τον Αναστασιάδη το κόμμα αυτό έπρεπε να παύσει να υφίσταται μόλις λίγους μήνες μετά την επανίδρυσή του (Σεπτέμβριος 1974) και το 20% που έλαβε στις πρώτες εκλογές μετά την πτώση της Χούντας. Για τον Αναστασιάδη, η Ε.Κ. ήταν, εν ολίγοις, ένα θνησιγενές, ένα φύσει περιττό

κόμμα.

Ένα από τα σημαντικότερα έργα όσον αφορά τη μελέτη της τελευταίας τεσσαρακονταετίας στην πολιτική ζωή της χώρας εκδόθηκε το 2001. Αναφερόμαστε στο *H Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, του καθηγητή Πολιτικής Επιστήμης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Γιάννη Βούλγαρη. Πρόκειται για βασικό έργο, που σχεδόν είκοσι χρόνια μετά από την πρώτη του έκδοση μοιάζει αναντικατάστατο. Ύστερα από μια σειρά καίριων παρατηρήσεων που αφορούν την πολιτική σκέψη, το πλαίσιο δημιουργίας, αλλά και λειτουργίας των κομμάτων της εποχής, ο συγγραφέας προχωρεί σε μια πρώτη παρουσίαση των κομματικών σχηματισμών. Μετά από οκτώ σελίδες για τη Νέα Δημοκρατία και πριν από τις 31(!) που αφορούν το ΠΑ.ΣΟ.Κ. υπάρχει μια δισέλιδη πραγμάτευση για την Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις. Ασφαλώς τα σχόλια είναι ακριβή, αλλά απουσιάζει μια εμβάθυνση στη ρητορική του κόμματος αυτού, στις ιδεολογικές και πολιτικές ζυμώσεις που το ταλάνισαν. Και εδώ μοιάζει να έχουμε μια συνοπτική ενασχόληση με τον ηττημένο, μια βεβαιότητα ότι ούτως ή άλλως το Κέντρο ήταν καταδικασμένο, λόγω γήρατος ηγεσίας και ιδεών να υποκύψει στους ένθεν κακείθεν μνηστήρες των ψηφοφόρων του. Ακόμη περισσότερο, στο κεφάλαιο σχετικά με τη μαζικότητα των μεταπολιτευτικών κομμάτων, ενώ καταγράφονται οι αριθμοί των εγγεγραμμένων μελών της Ν.Δ., του ΠΑ.ΣΟ.Κ., και του Κ.Κ.Ε. απουσιάζει κάποια αναφορά στην Ε.ΔΗ.Κ. Έτσι, δημιουργείται η εύλογη απορία: το Κέντρο δε θέλησε ή δεν μπόρεσε να αποκτήσει οργανωμένη βάση οπαδών; Ήταν πράγματι ένα κόμμα προυχόντων που απέτυχε να προσαρμοστεί στα δεδομένα μετά το 1974;

Ένα άλλο βιβλίο που κίνησε το ενδιαφέρον του γράφοντα δεν προέρχεται από τον ακαδημαϊκό/επιστημονικό χώρο, αλλά από εκείνο της πολιτικής. Πρόκειται για ένα μέρος των αναμνήσεων του ιδρυτικού και μετριοπαθούς στελέχους του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Παρασκευά Αυγερινού, που με τον τίτλο *H αλλαγή τελείωσε νωρίς. Τρεις ιστορίες από την πολιτική μου ζωή*, εκδόθηκε το 2013. Ο Αυγερινός δεν κρύβει την αντιπάθειά του για το Κέντρο και ό,τι εκείνο αντιπροσώπευε, αντιμετωπίζοντάς το ως ένα χώρο που στεγάζει τα αδιάφορα πολιτικά και κοινωνικά στρώματα. Για τον Αυγερινό ακόμη και η προδικτατορική Ε.Κ. (την οποία και ο ίδιος ψήφισε, ελλείψει κάποιου αυτοδύναμου σοσιαλιστικού κόμματος) εξέφραζε μια ουδέτερη πολιτική στάση. Απολύτως αναμενόμενα, ο συγγραφέας δεν κρύβει την ενόχλησή του για την ένταξη των πολιτευόμενων με το Κέντρο, ειδικά μετά το 1977, στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. θεωρώντας τους νέους του συντρόφους, απλούς (και μάλιστα ενοχλητικούς και περιττούς) συνοδοιπόρους στον δρόμο για

την εξουσία.

Ποια ήταν άραγε η στάση της πολιτικής επιστήμης και των ιστορικών απέναντι στην εξέλιξη της Ε.Κ/ΕΔΗΚ και του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. Μια πρώτη έρευνα μας καταδεικνύει ότι το ενδιαφέρον υπήρξε πενιχρό και ότι έως σήμερα δεν υπήρξε κάποια μονογραφία γύρω από αυτό το ζήτημα. Μια πρώτη παρουσίαση, των Νίκου Οικονόμου και Θάνου Βερέμη που αφορά μια συγκεκριμένη εκλογική μάχη δημοσιεύτηκε στα αγγλικά στο *Journal of the Hellenic Diaspora*, XI, 4, 1984, σελ. 33-44. («Parties of the Liberal Center in the Greek Elections of 1981»). Κάποια χρόνια αργότερα σε μια συλλογική έκδοση (*Ο φιλελευθερισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1991), ο Θάνος Βερέμης, καθηγητής πλέον Πολιτικής Ιστορίας στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης της Νομικής Σχολής Αθηνών, καταπιάστηκε με την κατάσταση του κεντρώου χώρου, στο άρθρο του με τίτλο «Η παρακμή του Κέντρου μετά το 1974». Τόσο όσον αφορά την εξέλιξη των γεγονότων, όσο και στην αποτύπωση των αδυναμιών η παρουσίαση είναι σε γενικές γραμμές ορθή, αλλά σύντομη και χωρίς φυσικά να υπάρχει πρόσβαση σε αρχειακές πηγές. Ακολούθησε μια μακρά περίοδο σιωπής, η οποία διακόπηκε από το έργο αναφοράς πλέον του Ευάνθη Χατζηβασιλείου, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός, το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979*, (Αθήνα 2012), όπου διαπιστώνονται τα αδιέξοδα του παραδοσιακού κεντρώου χώρου απέναντι στον ανταπαιτητή των ιδεών του, τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ήδη από τη δεκαετία του 1950.

Το 2014 κυκλοφόρησε το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό «*Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1980*» σε επιμέλεια των Βασίλη Βαμβακά και Παναγή Παναγιωτόπουλου. Εκτός από τα λήμματα σχετικά με τις κυρίαρχες κομματικές εκφράσεις (ΠΑ.ΣΟ.Κ., Ν.Δ., κομμουνιστική αριστερά), παρουσιάζεται και το Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ.), του οποίου η γένεση, η εξέλιξη και ιδεολογική ταυτότητα αναπτύσσονται (από τον ιστορικό Πέτρο Πιζάνια) με ενάργεια μέσα σε δύο σελίδες. Καθώς όμως πρόκειται για ένα λήμμα μεταξύ 770 άλλων, προκύπτει εύλογα η αναγκαιότητα μιας πληρέστερης, αναλυτικότερης πραγμάτευσης. Όλα τα παραπάνω επιστημονικά κείμενα υπήρξαν ένα ερέθισμα, μια πρόσκληση για αναψηλάφηση και νέα, εις βάθος διερεύνηση της πορείας του Κέντρου προς την αυτοεξαφάνιση.

Η εικόνα λοιπόν ενός περιττού, ξεπερασμένου και ουδέτερου (ας μας επιτραπεί η έκφραση «άχρωμου» και «άοσμου» ιδεολογικά) πολιτικού χώρου, που καταλαμβάνει ένα μικρό μέρος των γεγονότων, μπροστά στην κυριαρχία του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και της Ν.Δ. μοιάζει εμπεδωμένη και από βιβλιογραφική άποψη. Εδώ λοιπόν μπορούμε να σταθούμε: τι έχει να μας δηλώσει, ποια είναι η

άποψη του ίδιου του Κέντρου, για τα όσα του καταμαρτυρούν, για τα λάθη και τις αδυναμίες που το οδήγησαν στην εξαέρωση.

Σε πρώτη φάση, είναι αναγκαίο να στραφούμε στις πηγές και κατά προτίμηση σε αυτές που δεν ήταν γνωστές ως σήμερα. Χάρη στην ευγένεια της κόρης του Μιχάλη Παπακωνσταντίνου Ελένης, επιτράπηκε στον γράφοντα πρόσβαση στο αρχείο του επιφανούς κεντρικού πολιτικού. κατά τον μήνα Νοέμβριο του 2017. Ας μην ξεχνούμε ότι ο Παπακωνσταντίνου διετέλεσε Γενικός Γραμματέας της Ε.ΔΗ.Κ. το 1977, θέση που του επέτρεπε να έχει συνεχή αλληλογραφία με το στελεχιακό δυναμικό του κόμματος. Στο αταξινόμητο αρχείο του, μπορούμε να βρούμε τα ίχνη ενός ζωντανού, αλλά γεμάτου προβλήματα, αμφισβητήσεις και ανησυχίες πολιτικού οργανισμού, που πάλευε να βρει έναν δρόμο του βηματισμού. Χάρη σε αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε τις δυνατότητες και αδυναμίες του μηχανισμού του κόμματος, το πώς αντιμετώπιζαν τα ίδια τα οργανωμένα μέλη την παράταξή τους και τον ρόλο τους. Το πιο ενδιαφέρον σημείο, ας μας επιτραπεί, εκεί που συμπυκνώνονται όλα τα παραπάνω ήταν η θερμή ανταπόκριση στο κάλεσμα του Παπακωνσταντίνου για υποβολή εκθέσεων μετά το καταστρεπτικό αποτέλεσμα των εκλογών του 1977.

Πρόκειται για την αναμέτρηση που σφράγισε τη μοίρα του χώρου. Η Ε.ΔΗ.Κ. έλαβε το 12% των ψήφων χάνοντας όχι μόνο το 40% της εκλογικής της δύναμης, αλλά και το 75% της κοινοβουλευτικής της παρουσίας ελέω του εκλογικού συστήματος. Η άσκηση σκληρής κριτικής σε πρόσωπα και καταστάσεις, η ζωντανή παρουσίαση των αδιεξόδων ενός αποτυχημένου εκλογικού αγώνα, βρίσκονται μαζί με την αγωνία για το μέλλον του κόμματος. Άνδρες και γυναίκες που δηλώνουν αφοσίωση στην Ε.ΔΗ.Κ. και τους στόχους της, επιμένουν να θέλουν ζωντανή και δρώσα την παράταξή τους. Ειρωνικά σκεπτόμενος κάποιος θα μπορούσε να παρατηρήσει ότι τα ίδια άτομα λίγους μήνες μετά άρχισαν να προσχωρούν στη Ν.Δ (όπως ο ίδιος ο Παπακωνσταντίνου) και στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. Να άλλο ένα ζητούμενο της έρευνάς μας: ποια στάση κράτησαν μετά τις αλληπάλληλες ήττες τα μεσαία στελέχη του Κέντρου; Αυτά τα εκατοντάδες γνωστά (λόγω των δραστηριοτήτων τους) μέλη της κοινωνίας ποια επιλογή να έκαναν; Κινήθηκαν προς τα δεξιά, τα αριστερά, επέλεξαν την συνέχιση του αγώνα τους ή προτίμησαν την αυτοαδρανοποίηση;

Πλην του αρχειακού υλικού, ο Παπακωνσταντίνου μας άφησε μια εν θερμώ, μα διαυγή καταγραφή της κατάστασης στο κόμμα της Ε.ΔΗ.Κ, την περίοδο της αποσύνθεσής της. Το *Ε.ΔΗ.Κ.: Η πορεία προς την πτώση, η πτώση, το χρονικό της καταστροφής*, (Αθήνα 1978),

αποτελεί μιας πρώτης τάξης μαρτυρία, αν αναλογιστούμε την υψηλή θέση που κατείχε στην ιεραρχία του κόμματος ο Παπακωνσταντίνου. Εξάλλου, αν και γράφηκε από άτομο με έντονη συμμετοχή στα γεγονότα που περιγράφει, διακρίνεται για την προσπάθεια αποστασιοποιημένης εξιστόρησης: ο Παπακωνσταντίνου παραδέχεται τις οργανωτικές αδυναμίες του κόμματός του, τις οποίες ο ίδιος όφειλε να ιάσει, δεν αποπειράται την απόκρυψή τους.

Μια σειρά από αρχειακές συλλογές λόγω της πανδημίας δεν έχουν ακόμη καταστεί δυνατόν να μελετηθούν, αλλά σίγουρα θα μπορέσουν να αποτελέσουν κεντρική πηγή για τη συνέχιση της παρούσας (ή όποιας μελλοντικής) έρευνας. Έτσι, το αταξινόμητο αρχείο του Γεωργίου Μαύρου στην κατοχή της οικογένειάς του ή το αρχείο της Βιργινίας Τσουδερού στην Μπενάκειο Βιβλιοθήκη, το αρχείο του Χαράλαμπου Πρωτοπαππά, στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας είναι δυνατόν στο άμεσο μέλλον να μας ανοίξουν καινούργιους δρόμους, να απαντήσουν σε κάποια από τα ερωτήματά μας και να βοηθήσουν στο να τεθούν νέα.

Η μεγάλη θετική εξέλιξη των τελευταίων ετών υπήρξε αδιαμφισβήτητη η ανακοίνωση της ελεύθερης πρόσβασης των ερευνητών σε μια ιδιαίτερα πλούσια και σημαντική αρχειακή συλλογή. Αναφερόμαστε στο αρχείο του Ιωάννη (Γιάγκου) Πεσμαζόγλου, μιας εξέχουσας φυσιογνωμίας που έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις του μεταπολιτευτικού Κέντρου. Ο Πεσμαζόγλου, ανώτατος κρατικός λειτουργός και ακαδημαϊκός, είχε διακριθεί στον αντιδικτατορικό αγώνα, ως επικεφαλής της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων (Ε.ΜΕ.Π), κάτι που οδήγησε στην εξορία και τη φυλάκιση από το απριλιανό καθεστώς. Ήδη μεσούσης της Χούντας ο Πεσμαζόγλου αντιμετωπιζόταν ως ο μελλοντικός ηγέτης ενός νέου ρεύματος στην πολιτική ζωή, που θα ήταν κοντά στις αρχές της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Έμεινε πιστός σε αυτές τις αρχές, αποτελώντας ιδρυτικό μέλος της Κίνησης Νέων Πολιτικών Δυνάμεων (Κ.Ν.Π.Δ.), βουλευτής της Ε.Κ. και της Ε.ΔΗ.Κ. και τελικά πρόεδρος του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. Το αρχείο του λοιπόν είναι ένας πολύτιμος θησαυρός στοιχείων, λόγω της πυκνής αλληλογραφίας του Πεσμαζόγλου με επιφανείς ανθρώπους από κάθε τομέα της κοινωνικής ζωής, αλλά και με απλούς ψηφοφόρους. Σε μια εποχή έκρηξης προσδοκιών και αναγκαιότητας έκφρασης ύστερα από την καταστολή της επταετίας τα γράμματα των οπαδών είναι πολλά, αποτυπώνοντας και τα αιώνια ζητούμενα της ελληνικής πολιτικής: στην ίδια σελίδα με τις διακηρύξεις υπέρ του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας, μπορούμε να βρούμε αιτήματα πελατειακού τύπου. Πέραν των επιστολών, στο αρχείο εναποτίθενται πολλά κείμενα που αφορούσαν την ιδεολογική ταυτότητα των κομμάτων στα οποία δραστηριοποιήθηκε ο Πεσμαζόγλου και μας

φωτίζουν τις αναζητήσεις του ευρύτερου κύκλου των Νέων Δυνάμεων, έως και το 1985.

Ειδικά αυτός ο κύκλος, αποτελούμενος από πανεπιστημιακούς κυρίως, υπήρξε και παραγωγικός ως προς τη δημοσίευση των απόψεών του, (αλλά και των αναμνήσεών του). Ας μην ξεχνούμε ότι πρόκειται για μια Ελλάδα (την περίοδο 1974-1985) όπου τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα είναι ελάχιστα και κρατικά ελεγχόμενα, οπότε ο Τύπος και η αυτόνομη έκδοση πολιτικών φυλλαδίων αποτελούσε βασικό τρόπο διοχέτευσης της πολιτικής ρητορικής και της ιδεολογίας των βουλευτών προς τους οπαδούς τους. Εδώ ο Πεσμαζόγλου με τα *Αγωνιστικά*, του, μια τρίτομη συλλογή κειμένων που δημοσίευσε ή εκφώνησε στην ιστορούμενη περίοδο, (1974-1988) βοηθά σημαντικά τον μελετητή. Η πίστη σε μια διαδικασία γενικότερων αλλαγών στις δομές της ελληνικής κοινωνίας, μέσα από τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες αποτελεί τον βασικό άξονα της σκέψης του Πεσμαζόγλου και των συνοδοιπόρων του. Επιπλέον, για ένα θέμα που τον ενδιέφερε διαρκώς, την προσέγγιση με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ο Πεσμαζόγλου υπήρξε επίσης παραγωγικότερος, καταδεικνύοντάς μας τον έντονα φιλοευρωπαϊκό χαρακτήρα του ρεύματος που αντιπροσώπευε (ενδεικτικά: *Ελλάδα και Ε.Ο.Κ.* Αθήνα 1977).

Στον ίδιο κύκλο των διανοούμενων βρέθηκε και ο Δημήτρης Τσάτσος, του οποίου η *Αμφισβήτηση* (Αθήνα, 1977) αποτελεί ένα corpus αρθρογραφίας και μια πυξίδα στον τρόπο σκέψης όσων συμμετείχαν μεν στην Ένωση Κέντρου, αλλά με έναν πολύ πιο προωθημένο πολιτικό λόγο. Ο Τσάτσος, νομικός με λαμπρές σπουδές αποτελεί άλλη μια ιδιαίτερη περίπτωση: γόνος επιφανούς αστικής οικογένειας, βρέθηκε αντίπαλος της Χούντας δραστηριοποιούμενος στην Ε.ΜΕ.Π. και στράφηκε σε ριζοσπαστικότερες κατευθύνσεις. Ανέλαβε υφυπουργός Εθνικής Παιδείας στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με καθήκον του την κάθαρση των Πανεπιστημίων από τους συνεργάτες των Απριλιανών. Βρέθηκε στο στόχαστρο του συντηρητικού Τύπου λόγω της ανεκτικότητας που έδειχνε προς την Αριστερά, μα η στάση του αυτή δεν άλλαξε μετά την εκλογή του ως βουλευτή Α΄ Αθήνας με την Ε.Κ. το 1974. Ο Τσάτσος ήταν ξεκάθαρα υπέρμαχος ενός μεγάλου αντιδεξιού μετώπου χωρίς στεγανά ώστε να ηττηθεί η Ν.Δ.. Επιπλέον εμφορούνταν από πρωτοποριακές ιδέες περί εσωκομματικής δημοκρατίας ζητώντας την κατοχύρωση του δικαιώματος στη διαφορετική άποψη, μια πρόταση ελάχιστα αποδεκτή σε έναν κομματικό σχηματισμό της πρώιμης μεταπολιτευτικής Ελλάδας. Το 1976 διαγράφηκε από την Ε.ΔΗ.Κ. υπό την πίεση των παλαιοκεντρών βουλευτών που δεν ενέκριναν τα σχέδια του για συνεργασία με την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (Ε.Δ.Α.) και το Κ.Κ.Ε. εσωτερικού. Σύντομα εκτός Ε.ΔΗ.Κ. τον συνάντησαν ο Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης και ο Χαράλαμπος Πρωτοπαππάς για την

υλοποίηση του εγχειρήματος της ενότητας με την εκτός Κ.Κ.Ε. Αριστερά (ένα εγχείρημα που κατέληξε στη Συμμαχία Αριστερών-Προοδευτικών Δυνάμεων το 1977, με πενιχρή παρουσία στις εκλογές εκείνου του έτους). Πρόσφατα εκδόθηκε η μαρτυρία ενός άλλου στελέχους αυτού του κύκλου, του Φοίβου Ιωαννίδη. Ο Ιωαννίδης, δραστήριο στέλεχος της νεολαίας της Ε.Κ. προδικτατορικά, επίσης εντάχθηκε στις Νέες Δυνάμεις, αλλά ακολούθησε τον Μαγκάκη στη Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία και ακολούθως στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. (Φοίβος Ιωαννίδης, *Μια Ζωή Γεμάτη*. Αθήνα 2020).

Η, επίσης προερχόμενη από τις Νέες Δυνάμεις, Βιργινία Τσουδερού από τη δική της μεριά μπορεί να μην δημοσίευε τόσο συχνά τη δεκαετία του 1970 τις απόψεις της, αλλά ευτυχώς κατέλειπε ένα σημαντικό αυτοβιογραφικό κείμενο (*Όταν πέφτουν οι τοίχοι: αγώνες για ισότητα και δημοκρατία*, Αθήνα 2006), που διακρίνεται για την ειλικρίνεια και την αναλυτική του ικανότητα. Μια μαρτυρία εκ των έσω, από ένα σημαντικότατο στέλεχος του κεντρικού χώρου, που μας καταδεικνύει τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες αυτής της φωτισμένης ελίτ. Χάρη στην Τσουδερού, μπορούμε να διαπιστώσουμε τους οραματισμούς αυτού του προχωρημένου ομίλου μεγαλοαστών που φιλοδοξούσε να δημιουργήσει ένα διαφορετικό κόμμα, ένα μαζικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα αρχών. Και το κυριότερο: το πώς είδαν οι ίδιοι την αποτυχία τους, την εξήγηση που της έδωσαν, αλλά και τις ενδότερες τριβές τους. Με σαφήνεια διακρίνεται ότι ακόμη και ένα κόμμα αρχών χρειαζόταν ηγέτες: και οι ηγετικές προσωπικότητες στις Νέες Δυνάμεις δεν ήταν λίγες και οι σχέσεις τους δεν ήταν εύκολες. Η αναγνώριση του προβαδίσματος του Πεσμαζόγλου δεν αποτελούσε μια εύκολη υπόθεση, και η σχέση της Τσουδερού μαζί του ασταθής. Εξάλλου, βλέπουμε, χάρη σε αυτήν την αυτοβιογραφία και την βίαιη προσγγείωση των «νεοδυναμιτών» όπως τους αποκαλούσαν οι παλαιοκεντρώοι αντίπαλοί τους στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα και στις σταθερές της. Η Τσουδερού δεν μπορεί να κρύψει την ενόχλησή της για το ότι οι ίδιοι άνθρωποι που λίγους μήνες πριν μάχονταν την δικτατορία, εν όψει των εκλογών του 1974 και για να εξασφαλίσουν τις πολυπόθητες ψήφους χρησιμοποιούσαν τις μεθόδους που καταδίκάζαν. Επιπρόσθετα, η κεντρώα πολιτικός ακολούθησε τον Πεσμαζόγλου στο ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. δίνοντάς μας μια ενδελεχή παρουσίαση εκ των ένδον για το σοσιαλδημοκρατικό αυτό κόμμα και τις αντιφάσεις του. Μας διαφωτίζει πάνω στη στάση του κύκλου αυτού έναντι του Ανδρέα Παπανδρέου και του ΠΑ.ΣΟ.Κ.: η δυσπιστία της δεκαετίας του '60, στα μέσα της δεκαετίας του 1980 έχει μετεξελιχθεί σε ειλικρινή φόβο για τις πραγματικές προθέσεις των νέων κυβερνώντων. Η Τσουδερού (όπως και ο Πεσμαζόγλου) μοιάζουν να πιστεύουν ότι το ΠΑ.ΣΟ.Κ.

κινείται εκτός των ορίων της κοινοβουλευτικής νομιμότητας και ότι ουσιαστικά αμφισβητούσε το αστικό καθεστώς. Έτσι, οδηγήθηκαν στην απόφαση της εκλογικής συνεργασίας με τη Ν.Δ., το 1985 που είχε ως αρχηγό της πλέον τον μετριοπαθή (και επίσης κεντρογενή) Κωνσταντίνο Μητσοτάκη. Ένα πρόσθετο πλεονέκτημα είναι ότι η Τσουδερού παραθέτει εντός των αναμνήσεών της επιστολές και υπομνήματα που απέστειλε σε προσωπικότητες της πολιτικής την εποχή που μας ενδιαφέρει, πιστοποιώντας έτσι τις θέσεις και ανησυχίες της με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο (και αναπληρώνοντας, εν μέρει, για τη μη προσβασιμότητα στο αρχείο της).

Πολύ σημαντική στη βιβλιογραφία είναι και η καταγραφή των αναμνήσεων ενός άλλου μέλους του κύκλου της Ε.Μ.Ε.Π που μεταπολιτευτικά ακολούθησε άλλο δρόμο. Πρόκειται για τον Αναστάση Πεπονή, που αρκετά νωρίς εξέδωσε τις αναμνήσεις του. Το «1961-1981, τα γεγονότα και τα πρόσωπα» εκδόθηκε το 2002. Αν και ο συγγραφέας δεν είναι τόσο αναλυτικός στις καταγραφές του όσο η Τσουδερού, μας καταθέτει μια μαρτυρία απομακρυσμένη χρονικά από τα γεγονότα που παρουσιάζει, χωρίς φανατισμό. Προερχόμενος από τον παραδοσιακό βενιζελισμό, με εξωεαμική αντιστασιακή δράση κατά την Κατοχή, ο Πεπονήs έγινε ευρύτερα γνωστός ως διευθυντής του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας επί κυβέρνησης Ε.Κ. Επιπλέον, αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη τάση στον ευρύτερο χώρο του: πρόκειται για στελέχη της προδικτατορικής Ε.Κ. που απογοητευμένα από την αποτυχία αποτροπής και αντίστασης της δικτατορίας στράφηκαν σε νέες κατευθύνσεις. Ο στρατηγός Ιορδανίδης, ο Κωνσταντίνος Αλαβάνος, ανήκουν σε αυτήν την πτέρυγα, στην οποία, ας μη λησμονούμε ότι επικρατούσε και μεγάλη δυσπιστία προς το πρόσωπο του Γεωργίου Μαύρου. Ο Πεπονήs υπήρξε ηγετικό στέλεχος των Νέων Δυνάμεων, ως μέλος της διοικούσας τους επιτροπής, αλλά παρά τη στήριξη προς τη συνεργασία με την Ε.Κ. σύντομα αντιλήφθηκε την αδυναμία του κόμματός του να κεφαλαιοποιήσει την όποια δυσαρέσκεια από τη διακυβέρνηση Καραμανλή. Ήδη, σε άρθρα του από το 1976 αποδεχόταν τη γραμμή του Ανδρέα Παπανδρέου: δεν μπορούσε να υπάρξει ενότητα στην κορυφή των αντιπολιτευόμενων κομμάτων, οπότε μόνη λύση ήταν η συνεργασία στη βάση, η συγκέντρωση όλων των οπαδών του χώρου σε έναν κομματικό φορέα. Αποχώρησε από την Ε.ΔΗ.Κ. όχι γιατί δεν ήταν αρκούντως σοσιαλιστική, όπως την ήθελαν λ.χ. οι Μαγκάκης και Τσάτσος, αλλά γιατί ήταν ξεκάθαρα αναποτελεσματική. Ο Πεπονήs στράφηκε κατευθείαν στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. χωρίς άλλες αμφιταλαντεύσεις, θεωρώντας το ως τον μοναδικό ουσιαστικό αντίπαλο της Ν.Δ.

Ένα σημαντικό πρόβλημα στην έρευνά μας είναι η απουσία μαρτυριών από το στρατόπεδο

των παραδοσιακών κεντρικών, των συνεχιστών της Ε.Κ. της δεκαετίας του 1960. (Φυσικά δεν αποτελεί πρόβλημα του συγκεκριμένου πολιτικού προσωπικού. Πρέπει εδώ να επισημανθεί για άλλη μια φορά η αδιαφορία της πλειονότητας των ελλήνων πολιτικών για τη συγγραφή απομνημονευμάτων ή για ταξινόμηση/οργάνωση των προσωπικών τους αρχείων ώστε να διευκολυνθούν οι ιστορικοί). Πρόκειται για την πτέρυγα που δεν ένιωθε άνετα με τη συνεργασία με τον κύκλο Πεσμαζόγλου, και τη σοσιαλδημοκρατική του θεώρηση και ρητορική. Βουλευτές όπως ο Στυλιανός Χούτας, ή ο Νικόλαος Ζορμπάς, ή φυσικά ο κύκλος των Κρητών (με επικεφαλής τον Νικήτα Βενιζέλο) δεν υπήρξαν παραγωγικοί στη δημοσιοποίηση των απόψεών τους. Για το πώς εκείνοι αντιμετώπιζαν τα πολιτικά πράγματα πρέπει να αρκεστούμε σε ομιλίες τους στα Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Όπως όμως γίνεται εύκολα αντιληπτό βασικός στόχος της επιχειρηματολογίας τους ήταν η κυβέρνηση της Ν.Δ. και όχι οι ενδοκομματικοί αντίπαλοι.

Το κενό αυτό το αναπλήρωσε σε μεγάλο βαθμό ο Ιωάννης Ζίγδης. Καθώς η Ε.ΔΗ.Κ. στερούνταν της στήριξης του Τύπου, ειδικά μετά τα έντονα εσωκομματικά προβλήματα του Νοεμβρίου 1977-Μαρτίου 1978, ο Ζίγδης, αρχικά προσωρινός και τελικά μόνος πρόεδρος του κόμματος στράφηκε στη λύση των πολιτικών εκδόσεων. Ο Ζίγδης, πάντοτε ευφραδής και οξύς, με μακρά κοινοβουλευτική εμπειρία διακρίθηκε στον αντιδικτατορικό αγώνα. Το 1970 σε μια θαρραλέα συνέντευξή του, κάλεσε για εθελούσια απόσυρση της Χούντας και σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής συνεργασίας λόγω του Κυπριακού Ζητήματος. Το 1974 δεν συμπεριλήφθηκε στο πρώτο υπουργικό συμβούλιο της Μεταπολίτευσης και σύντομα διαπίστωσε πως κινδύνευε να υπερφαλαγγισθεί στο διαγκωνισμό με τον Μαύρο για την αρχηγία της Ε.Κ. Ακολούθως, διαφωνώντας με την επίσπευση των εκλογών και το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής κατήλθε ως ανεξάρτητος στις εκλογές του 1974. Στην Ε.ΔΗ.Κ. επανήλθε πανηγυρικά λίγο πριν τις εκλογές του 1977, και σίγουρα η δημοφιλία του στα Δωδεκάνησα συνετέλεσε στην μικρή (συγκριτικά με άλλες περιφέρειες) πτώση των ποσοστών του κόμματος. Μετά την παραίτηση του Μαύρου ήταν η φυσική επιλογή, η λύση της κομματικής επετηρίδας για την ηγεσία. Βέβαια αρχικά ορίστηκε πρόεδρος μιας διοικούσας επιτροπής, αλλά ο δυναμισμός του και η ανάγκη του για προβολή σταδιακά τον έφεραν μόνο επικεφαλής. Ως συγγραφέας πάντως, υπήρξε παραγωγικότερος, αφήνοντας στον ιστορικό μια πληθώρα κειμένων: *Μπροστά στον νέο εθνικό διχασμό*, Αθήνα 1974, *Οροθετώντας την Ε.ΔΗ.Κ.*, Αθήνα 1978, *Μνήμες και προβληματισμοί*, Αθήνα 1984, *Ε.ΔΗ.Κ. και Ε.ΟΚ*. Αθήνα 1984. Μέσα από αυτά διαπιστώνεται η πεποίθηση του

Ζίγδη πως ήταν ο ορθόδοξος εκπρόσωπος του παραδοσιακού Κέντρου, αλλά και του δημοκρατικού φιλοευρωπαϊκού σοσιαλισμού στη χώρα. Αξίζει να σημειωθεί πως μέρος του προσωπικού αρχείου του Ζίγδη, αλλά και της Ε.ΔΗ.Κ. έχουν ψηφιοποιηθεί και είναι άμεσα προσβάσιμα πλέον.

Σε αυτό εντοπίζουμε το πλήρες κείμενο του Καταστατικού της Ε.ΔΗ.Κ. όπως ψηφίστηκε το 1976. Η σημασία του είναι μεγάλη: χάρη σε αυτό μπορούμε να διαπιστώσουμε τις αντιφάσεις και τις ιδεολογικές ζυμώσεις που ταλάνιζαν το Κέντρο στο διάστημα από τις πρώτες έως τις δεύτερες εκλογές της Μεταπολίτευσης (1974-1977). Παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η διάσταση ανάμεσα στους σκοπούς του κόμματος και την οργάνωσή του. Πρόκειται για μία παράταξη που δηλώνει ευθαρσώς πως επιθυμεί τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, αλλά βασίζεται στους βουλευτές της. Η κομματική/μαζική οργάνωση είναι δευτερεύουσα μπροστά στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση.

Στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας εντοπίζεται και το αρχείο του εξέχοντος κεντρικού πολιτικού Γεωργίου Μυλωνά. Ο Μυλωνάς διετέλεσε βουλευτής και Γενικός Γραμματέας της Ένωσης Κέντρου μεταπολιτευτικά ενώ στη διάρκεια της δικτατορίας υπήρξε σημαίνον στέλεχος των αντιστασιακών κεντρογενών ομάδων. Η αλληλογραφία του με στελέχη του ευρύτερου χώρου του μας διαφωτίζει για τις δύσκολες σχέσεις με έναν παράγοντα που ανατάρασσε διαρκώς το Κέντρο από το 1964: τον Ανδρέα Παπανδρέου. Στο αρχείο Μυλωνά βρίσκονται πολλά τεκμήρια για τη λειτουργία των οργανώσεων του εξωτερικού της Ε.Κ. κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Εδώ μπορούμε να καταγράψουμε την πληθώρα των ενδείξεων για την πορεία ριζοσπαστικοποίησης των στελεχών ενός κόμματος, που λίγα χρόνια πριν διεξήγε έναν διμέτωπο αγώνα εναντίον Δεξιάς και Αριστεράς. Το διεθνές κλίμα, η Χούντα, η ρητορική του Ανδρέα, δεν αφήνουν ασυγκίνητους τους κεντρικούς εξόριστους, που πρέπει να αποφασίσουν για το πώς θα αντιμετωπίσουν το νεοπαγές Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (Π.Α.Κ.) και τον δυναμικό αντιιμπεριαλιστικό λόγο του. Ασφαλώς δεν ήταν τυχαία η αμφίθυμη στάση έναντι του Ανδρέα και των οπαδών του: χάρη στο αρχείο του Μυλωνά βλέπουμε ολοκάθαρα τις συνεχείς ταλαντεύσεις ανάμεσα στη συνεργασία και την απόρριψη, την αποδοχή και τη σύγκρουση με ένα πρόσωπο του οποίου τις ικανότητες αποδέχονταν όλοι, αλλά η στρατηγική και ο χαρακτήρας του τους δίχαζε. Επιπλέον χάρη στην αλληλογραφία του Μυλωνά και με στελέχη του χώρου του στην Ελλάδα διαπιστώνουμε τα προβλήματα του Κέντρου μεσούσης της δικτατορίας. Το βασικότερο ήταν η ουσιαστική ανυπαρξία, η αδυναμία παραγωγής πολιτικού λόγου, κάτι ούτως ή άλλως

εξαιρετικά δύσκολα στις συνθήκες καταπίεσης που επικρατούσαν. Η εικόνα που σχηματίζουμε διατυπώνεται επιγραμματικά σε γράμμα του Ζίγδη προς τον Μυλωνά τον Μάρτιο του 1970: «κόμμα φάντασμα» χαρακτηρίζει την Ε.Κ. ο μελλοντικός ηγέτης της και όχι άδικα.

Στον τομέα των προφορικών μαρτυριών, η μεγάλη χρονική απόσταση από τα γεγονότα δημιουργεί ένα ξεκάθαρο πρόβλημα για τον κάθε ερευνητή: ειδικά η πτέρυγα των παραδοσιακών κεντρώων, ήδη μεγάλη ηλικιακά τη δεκαετία του 1970 έχει πλέον εκλείψει. Ο γράφων στάθηκε τυχερός στον εντοπισμό και στην με κάθε προθυμία συνεργασία του βουλευτή Ημαθίας Γεωργίου Χιονίδη, που εκλέχθηκε το 1974 με την Ε.Κ. Ο Χιονίδης ωστόσο, θεωρούμενος ως υποψήφιος στις μηδέποτε πραγματοποιηθείσες εκλογές του 1967, κινούνταν ήδη σε πιο σοσιαλιστικές αναζητήσεις. Ως εκ τούτου, μετά την αποσύνθεση της Ε.ΔΗ.Κ. ακολούθησε τον Πεσμαζόγλου στο ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ, αλλά αρνήθηκε να προσχωρήσει στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. ή στη Ν.Δ. Ο κ. Χιονίδης με πολυσέλιδη επιστολή μετέφερε μια καθαρή μαρτυρία της νεότερης γενιάς του κεντρώου χώρου και των εξελίξεων που οδήγησαν στην εξαφάνιση των αυτοδύναμων κομματικών σχηματισμών που κινούνταν μεταξύ Καραμανλή/Παπανδρέου ή Μητσοτάκη/Παπανδρέου.

Στον τομέα των μαρτυριών καθοριστική υπήρξε η συμβολή του κ. Χάρη Μακρυγιώργου στελέχους κεντρώων/σοσιαλιζόντων νεολαιών κατά τη δεκαετία του 1970. Το *Χαμένο Τμήμα. Ιχνηλάτηση ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας 1972-1990* (Αθήνα 2005), αποτελεί ένα εντυπωσιακό μέγιστο βαθμό για φοιτητές που γοητευμένοι από το κήρυγμα του δημοκρατικού σοσιαλισμού στρατεύθηκαν στις νεολαίες της Ε.Κ./Ε.ΔΗ.Κ., της Σοσιαλιστικής Πρωτοβουλίας (των Μαγκάκη-Τσάτσου) και του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. Δεν λείπουν οι μαρτυρίες όσων ξεκίνησαν από την προδικτατορική Ε.Κ. (π.χ. Γιάννης Τζαννετάκος), όσων ακολούθησαν τη Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία (π.χ. ο Ευάγγελος Βενιζέλος), όσων έμειναν πιστοί στο ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. ως την προσχώρησή του στον Συνασπισμό της Αριστεράς και της Προόδου το 1989 (όπως ο ίδιος ο Χάρης Μακρυγιώργος). Χάρη στο «*Χαμένο Τμήμα*», εντοπίζουμε τις εξελίξεις στην γεμάτη ενθουσιασμό, διψασμένη για πολιτική δράση νεολαία της δεκαετίας του 1970. Διαπιστώνουμε το πώς και γιατί διαμορφώθηκαν τα κεντροαριστερά σχήματα των νέων και νεανίδων, ποιος ήταν ο προγραμματικός τους λόγος, ποια τα ιδεώδη τους, ποιες οι διαφορές τους με τις άλλες νεολαίες της ίδιας περιόδου. Πρόκειται για συλλογή μαρτυριών που φωτίζει τη σταδιακή απίσχναση μιας παράταξης που προδικτατορικά είχε τεράστια απήχηση στον φοιτητικό κόσμο, αλλά τη δεκαετία του 1970 ξεπεράστηκε από τα γεγονότα.

Αξίζει εδώ να σημειώσουμε τη βιογραφία του Αλέξανδρου Παναγούλη, αρχηγού της Ελληνικής Δημοκρατικής Νεολαίας (Ε.ΔΗ.Ν.) προσκείμενης στην Ε.Κ. που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1997 από τον Δημήτρη Μάρδα με τον τίτλο «*Αλέξανδρος Παναγούλης. Πρόβες Θανάτου*». Με το βιβλίο του Μάρδα μπορούμε να εντυφλήσουμε στην στάση μιας δυναμικής προσωπικότητας που μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο, που ανήκε στο προδικτατορικό Κέντρο και δεν αποδέχθηκε εύκολα τη συνεργασία με τις Νέες Δυνάμεις. Ο Παναγούλης αν και λογικά θα έπρεπε να ταχθεί στο πλευρό του Πεσμαζόγλου για λόγους ηλικίας και ιδεολογίας, αισθανόταν βαθιά την ιστορική κληρονομιά των ανένδοτων της δεκαετίας του 1960 για να φανεί υποχωρητικός. Είναι σαφές: στο Κέντρο της δεκαετίας του 1970 κάθε προσπάθεια ομαδοποίησης των διαφοροποιήσεων μοιάζει σε μεγάλο βαθμό αποτυχημένη. Οι προσωπικότητες κινούνταν πολλές φορές με συναισθηματικά κριτήρια, και ο Παναγούλης είναι η χαρακτηριστικότερη τέτοια περίπτωση.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και μία άλλη βιογραφία, εκείνη που συνέγραψε ο Βίκτωρας Νέτας για τον Αλέξανδρο Μπαλατατζή, μετριοπαθή κεντρώο αγροτιστή ηγέτη με μεγάλη επιρροή στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη (*Αλέξανδρος Μπαλατατζής, ο πρωτοπόρος του συνεταιριστικού κινήματος*, Αθήνα 2008). Χάρη στον Νέτα παρακολουθούμε την επιλογή ενός παραδοσιακού βενιζελογενή πολιτικού που διακρίθηκε στον χώρο του, αλλά μετά το 1977 κλήθηκε να αποφασίσει με δυσμενείς όρους για τη μελλοντική του κομματική στράτευση. Ο Μπαλατατζής επέλεξε να επαναδραστηριοποιήσει το κόμμα του, το Κόμμα Αγροτών και Εργαζομένων το 1980 και να συνεργαστεί με το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ., βοηθώντας αποφασιστικά την εκλογή του Πεσμαζόγλου ως ευρωβουλευτή στις εκλογές του 1981. Ωστόσο, ο Μπαλατατζής αργότερα βλέποντας το αδιέξοδο της αυτόνομης δράσης στράφηκε στην Ν.Δ. ανησυχώντας για τη νομοθεσία του ΠΑ.ΣΟ.Κ σχετικά με τους αγροτικούς συνεταιρισμούς.

Σε αντίθεση με το χρησιμότητα *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα* του Σπύρου Λιναρδάτου για τη μετεμφυλιακή Ελλάδα, δεν υπάρχει το έργο εκείνο, έστω γραμμένο από δημοσιογράφο που να συνδυάζει την αφήγηση των γεγονότων μέσα από τον Τύπο της εποχής με μαρτυρίες του πολιτικού προσωπικού. Ο ίδιος ο Λιναρδάτος με το *Πολιτικοί και πολιτική*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1999 καταγράφει τις εξελίξεις από το 1974 και εξής, μέσα από συζητήσεις με διακεκριμένους πολιτικούς. Ειδικά όσον αφορά τον Γεώργιο Μαύρο, η συνεισφορά του βιβλίου του Λιναρδάτου είναι σημαντική, καθώς ο αρχικός ηγέτης της Ε.Κ. και της Ε.ΔΗ.Κ. υπήρξε ειλικρινέστατος και βαθιά απαισιόδοξος στις συζητήσεις που είχε με τον δημοσιογράφο. Στον

ίδιο χώρο κινείται και το *H αθέατη όψη. Τύπος και πολιτική στη μεταπολίτευση*, του Πάνου Λουκάκου (Αθήνα 2013). Ο Λουκάκος, όπως και ο Λιναρδάτος εργαζόταν στο πολιτικό τμήμα του *Βήματος*, του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη. Ο Λουκάκος είχε αναλάβει να παρακολουθήσει την προεκλογική εκστρατεία του Μαύρου το 1977, με τη σαφή εντολή να στηρίζει την Ε.ΔΗ.Κ. Σύντομα διαπίστωσε τις τεράστιες οργανωτικές αδυναμίες του κόμματος, τη διαρκή ανασφάλεια του Μαύρου, την ανικανότητα του επιτελείου του. Ας σημειωθεί εδώ ότι ήδη από το 1974 το *Βήμα* ήταν πολύ προσεκτικό στην προβολή και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. μέσα από τις στήλες του. Ασφαλώς η πρωτοκαθεδρία του Μαύρου και της Ε.Κ./Ε.ΔΗ.Κ. δεν αμφισβητούνταν, αλλά υπήρχε μία διαρκής προσπάθεια τήρησης ίσων αποστάσεων στην κάλυψη των δραστηριοτήτων και των δύο κομμάτων. Ευνοϊκής μεταχείρισης τύγχανε ο Πεσμαζόγλου και γενικότερα ο κύκλος των Νέων Δυνάμεων: ο Χρήστος Λαμπράκης είχε παίξει καθοριστικό ρόλο στην συνεργασία Ε.Κ. και Κ.Ν.Π.Δ., ενώ το 1978 προσπάθησε επανειλημμένα να λειτουργήσει ως μεσολαβητής μεταξύ των αντιμαχόμενων μερίδων του Κέντρου προκειμένου να διατηρηθεί η ενότητα της Ε.ΔΗ.Κ. Η αποτυχία του, μαζί με τη ραγδαία άνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στις εκλογές του 1977, τον οδήγησαν σε μία σταδιακή αλλαγή στάσης. Η ίδρυση του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. έτυχε θετικής κάλυψης από το *Βήμα*, αλλά σύντομα έγινε δόθηκε ξεκάθαρη οδηγία προς τους δημοσιογράφους, καθώς το ΠΑ.ΣΟ.Κ. έμοιαζε απρόσβλητο να μην ασκούν ιδιαίτερη κριτική προς τον Ανδρέα Παπανδρέου. Στο μεταξύ είχε ήδη αποχωρήσει από το *Βήμα* ο Παύλος Μπακογιάννης, ο οποίος συγκέντρωσε την αρθρογραφία του της περιόδου 1975-1977 στο βιβλίο *Ανατομία της ελληνικής πολιτικής* (Αθήνα 1977). Ο Μπακογιάννης είχε καταγράψει συστηματικά τις εξελίξεις σε όλο το φάσμα του πολιτικού συστήματος, παρακολουθώντας ιδιαίτερα τον χώρο που ένιωθε ιδεολογικά εγγύτερος, εκείνον του Κέντρου. Με αγχίνια και σαφήνεια εξηγεί τις διαρκείς αδυναμίες του Κέντρου να παραγάγει πολιτικό λόγο αξιώσεων, να καταφέρει να αποκτήσει σαφή κοινωνικά ερείσματα και να ξεπεράσει τις παλαιοκομματικές πρακτικές. Σαφώς ο Μπακογιάννης προτιμούσε οι Νέες Δυνάμεις να αυτονομηθούν από την Ε.Κ./Ε.ΔΗ.Κ. και να προωθήσουν το δικό τους ριζοσπαστικό πρόγραμμα στο εκλογικό σώμα. Ήταν αναμενόμενος ο εκνευρισμός του Μαύρου και των υποστηρικτών του για την κριτική που ασκούσε ο Μπακογιάννης στην Ε.ΔΗ.Κ. μέσω ενός φιλικού εντύπου και η ικανοποίησή τους όταν η συνεργασία του δημοσιογράφου με το *Βήμα* τερματίστηκε.

Συμπεράσματα

Η μελέτη τόσο των πρωτογενών πηγών που παρατέθηκαν, όσο και βασικών αναφορών της βιβλιογραφίας βοήθησαν τον ερευνητή στην εξαγωγή συμπερασμάτων, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία μίας ευρύτερης και βαθύτερης έρευνας σχετικά με την τύχη του κεντρώου χώρου από το 1974 έως το 1985.

Η κατάρρευση του Κέντρου είναι πολύ λογικό να θεωρείται προδιαγεγραμμένη. Ωστόσο δεν είναι καθόλου έτσι: όπως σε κάθε ιστορική στιγμή τα δεδομένα της εποχής, οι σταθερές έρχονται να συμπληρωθούν από τις προσωπικότητες. Τα λάθη τους, τα επιτεύγματά τους, τους στόχους τους, το χαρακτήρα τους.

Το θέμα είναι πως τον χειμώνα του 1974 η Ε.Κ. ήταν η αξιωματική αντιπολίτευση με πληθώρα διακεκριμένων στελεχών και με ένα ιστορικό όνομα. Μπορούσε να αισιοδοξεί πως η νίκη του Καραμανλή με το εκκωφαντικό 54,8% στις εκλογές του Νοεμβρίου ήταν συγκυριακή. Οι επιλογές του κόμματος ήταν εκείνες που ναρκοθέτησαν εν μέρει τις πιθανότητες να συμβεί κάτι τέτοιο. Οι διαφορές ανάμεσα στους παραδοσιακούς κεντρώους και στην Κίνηση Νέων Πολιτικών Δυνάμεων σταδιακά αντί να γεφυρώνονται, οξύνονταν. Όπως είδαμε, η δύναμη των βουλευτών στην Ε.Κ./Ε.ΔΗ.Κ. ήταν υπερβολική και υπονόμευε το ενδεχόμενο μιας μαζικής οργάνωσης. Την ίδια περίοδο, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. στρέφεται στην περίφημη «αυτοοργάνωση» και επιλέγει συνειδητά, να δώσει βάρος στην συγκρότηση κομματικής βάσης και όχι στους (λίγους τότε) βουλευτές. Κι όμως, τελικά η Ε.ΔΗ.Κ. απέκτησε οργανωμένο δυναμικό, που την άνοιξη του 1977 ανερχόταν στα 13.000 μέλη. Το ζήτημα είναι η κομματική δραστηριοποίηση αυτών των μελών, το πόσο κατάφεραν να μεταδώσουν στην κοινωνία το μήνυμα της παράταξής τους.

Αλήθεια, ποιο μήνυμα; Εξαρχής υπάρχει ένας δυισμός στο Κέντρο, το οποίο, (να ο ρόλος της προσωπικότητας) ο Μαύρος δεν κατάφερε να επιλύσει. Απέναντι στον μέσο βουλευτή που κινείται στη λογική του διμέτρου αγώνα έναντι Δεξιάς και Αριστεράς, (κληρονομιά της προδικτατορικής εποχής) βρίσκονται οι νεότεροι, λιγότεροι μα δυναμικοί και προβεβλημένοι που μιλούν για κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής. Στη μέση ο Αρχηγός (ούτε καν πρόεδρος σε ένα κόμμα που ήθελε να μοιάζει στα δυτικοευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά) να προσπαθεί να ισορροπήσει τις αντιμαχόμενες πλευρές.

Και να επιλέγει να αντιπαράθεται στην κυβέρνηση σε πεδία που συγκινούσαν όλο και λιγότερο την κοινή γνώμη. Η κριτική του Μαύρου στην Ν.Δ. εντοπίζεται στα θέματα της εξωτερικής πολιτικής και μάλιστα στο Κυπριακό και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η κοινή

γνώμη όμως σταδιακά αντιλαμβάνεται τα τετελεσμένα γεγονότα στη Μεγαλόνησο και δεν επιθυμεί σύγκρουση με τη γειτονική χώρα. Σε ένα θέμα που θα επηρέαζε περισσότερο τη καθημερινότητα των πολιτών, εκείνο της μελλοντικής ένταξης στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, το Κέντρο (και ειδικά η Κ.Ν.Π.Δ.) συντάσσεται με την κυβέρνηση, αφήνοντας αντιπολιτευτικό χώρο στο ΠΑ.ΣΟ.Κ.

Επιπλέον πρόβλημα για την Ε.Κ./Ε.ΔΗ.Κ είναι οι αντίπαλοί της. Εδώ δεν ευθύνεται η ίδια για την οικονομική πολιτική που ασκεί η κυβέρνηση της Ν.Δ. Συνεχίζοντας την λογική του αυξημένου κρατικού παρεμβατισμού που είχε διαμορφωθεί από τη δεκαετία του 1950 και με αυξημένες κοινωνικές δαπάνες, ο Καραμανλής άφηνε μικρά έως καθόλου περιθώρια αντιπολιτευτικής ρητορικής στο Κέντρο που ευαγγελίζεται τον κενσικανισμό. Επιπλέον, ουδείς μπορούσε να προβλέψει το 1976 πως ο Ανδρέας θα εξοβέλιζε κάθε ακραίο σύνθημα στις επερχόμενες εκλογές, αποφεύγοντας να παρουσιαστεί ως μαρξιστής όπως το 1974. Όπως και δεν ευθύνεται το Κέντρο για την αποχώρηση των ακραίων συντηρητικών από τη Ν.Δ. και τη σύμψηξη της «Εθνικής Παράταξης»: ο Καραμανλής πλέον και τυπικά ηγούνταν ενός κεντροδεξιού κόμματος, που απείχε σαφώς από την Ε.Ρ.Ε. της δεκαετίας του 1960. Κάπως έτσι στις εκλογές του 1977 η Ε.ΔΗ.Κ. κατέρχεται με κεντρικό σύνθημα το «Αλλαγή με σιγουριά», που θύμιζε και ΠΑ.ΣΟ.Κ. («Αλλαγή»), και Ν.Δ. («Σιγουριά»), αλλά ως σύνολο όχι το Κέντρο.

Η ήττα του 1977 κανονικά δεν θα έπρεπε να σημάνει την εξαέρωση του χώρου. Άλλωστε η Ε.ΔΗ.Κ. έλαβε το 12% των ψήφων και 15 έδρες. Και πάλι η προσωπικότητα παρεμβαίνει στα γεγονότα. Ο Ζίγδης αποδείχθηκε μια καταστροφική επιλογή. Στόχος του εξαρχής η διασφάλιση της αρχηγίας με πλήρη επικράτηση επί των υπολειμμάτων των Νέων Δυνάμεων τις οποίες απεχθανόταν. Πράγματι απέμεινε κύριος των ερειπίων της Ε.ΔΗ.Κ. εκδιώκοντας όποιον διαφωνούσε, καταφέροντας να κρατήσει μόνος ως το τέλος τη σφραγίδα του κόμματος. Η ανεπιτυχής εξέγερση της βάσης εναντίον του Ζίγδη αποτελεί ένα εντυπωσιακό στοιχείο νεοτερισμού στην ελληνική πολιτική ζωή.

Όσοι από την Κ.Ν.Π.Δ. δίσταζαν ακόμη να στραφούν στη Ν.Δ. ή στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. προσχώρησαν στο ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. Απέτυχαν να συγκινήσουν την κοινή γνώμη. Αποφασιστικός παράγων υπήρξε η αναποφασιστικότητα του Πεσμαζόγλου: εάν είχε ιδρύσει το κόμμα του ένα χρόνο νωρίτερα θα είχε συγκεντρώσει μεγάλο μέρος των οπαδών του χώρου. Όταν προχώρησε πολλοί είχαν ήδη επιλέξει τα κόμματα εξουσίας. Το 1985 το ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ συνεργάστηκε με τη ΝΔ. ανυπομονώντας να υπάρξει επιτέλους μέτοχος της εξουσίας: η πολιτική έρημος είχε κρατήσει

πολύ, η ανάγκη για προώθηση του προγράμματος του ήταν μεγάλη.

Το εάν τα στελέχη του Κέντρου ήταν περιττά και ανίκανα αποδείχθηκε στα επόμενα χρόνια. Τόσο το ΠΑ.ΣΟ.Κ. όσο και η Ν.Δ. βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό σε κεντρώους για τον καταρτισμό των ψηφοδελτίων τους, αλλά και των υπουργικών τους συμβουλίων. Το ΠΑ.ΣΟ.Κ. κατάφερε να ελκύσει κυρίως τους παλαιότερους βουλευτές, όσους είχαν τις εμπειρίες της προδικτατορικής Ε.Κ. Αντιθέτως η Ν.Δ. είχε μεγάλη επιτυχία κυρίως σε όσους δραστηριοποιήθηκαν μετά το 1974. Έτσι, από τον Αθανάσιο Κανελλόπουλο και τη Βιργινία Τσουδερού έως τον Σωτήρη Κούβελα, και από τον Φοίβο Ιωαννίδη και τον Αναστάση Πεπονή έως τον Γεώργιο Αλέξανδρο Μαγκάκη, αποδεικνύεται η σημασία του κεντρώου πολιτικού δυναμικού στη χάραξη και στην υλοποίηση πολιτικής στη μεταπολιτευτική Ελλάδα.

Και η ιδεολογία του Κέντρου δεν ήταν θολή ή αδιάφορη όπως αποδείχθηκε σταδιακά. Εάν η μεικτή οικονομία έπαυσε να είναι λειτουργική και ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός έγινε μια εμπεδωμένη πραγματικότητα, θέματα όπως η προστασία του περιβάλλοντος ή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (πολύ σημαντικά στον πολιτικό λόγο του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ.) αναδείχθηκαν στις επόμενες δεκαετίες σε θέματα μείζονος σημασίας, δικαιώνοντας όσους τα προώθησαν στην Κοινή Γνώμη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Ιούλιος: Πτώση δικτατορίας. Ο Γ. Μαύρος αναλαμβάνει αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και υπουργός Εξωτερικών. Στο υπουργικό συμβούλιο συμμετέχουν στελέχη της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων (όπως ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου ως υπουργός Οικονομικών)

Αύγουστος: Επιστροφή του Ανδρέα Παπανδρέου στην Ελλάδα. Εργώδες παρασκήνιο για τη μελλοντική πολιτική του δράση.

Σεπτέμβριος: Διακήρυξη ίδρυσης Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) από τον Ανδρέα Παπανδρέου. Προσχωρούν 15 παλαιοί βουλευτές της Ε.Κ.

Συνέλευση βουλευτών της Ε.Κ. Ο Γ. Μαύρος αναγνωρίζεται ως αρχηγός και αποφασίζεται η αυτοτελής κάθοδος στις επερχόμενες εκλογές.

Ιδρυτική διακήρυξη Κίνησης Νέων Πολιτικών Δυνάμεων (Κ.Ν.Π.Δ.), με συμμετοχή και πολλών προδικτατορικών στελεχών της Ε.Κ.

Οκτώβριος. Ανακοίνωση για συνεργασία Ε.Κ. και Κ.Ν.Π.Δ. στις εκλογές του Νοεμβρίου,

υπό τον τίτλο Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις (Ε.Κ.-Ν.Δ.). Αρχηγός ο Γ. Μαύρος.

Νοέμβριος. Εκλογές. Η Ε.Κ.-Ν.Δ. καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση με 20, 42% και 60 έδρες.

Φεβρουάριος. Μετονομασία του κόμματος σε Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου, μετά από έντονη εσωκομματική διαμάχη.

Ιούλιος. Διαγραφή του Δημήτρη Τσάτσου για αντικομματική συμπεριφορά.

Σεπτέμβριος. Αποχώρηση από την Ε.ΔΗ.Κ. των Γ.Α. Μαγκάκη και Χ. Πρωτοπαπά.

Δεκέμβριος. Διάσκεψη και έγκριση του νέου καταστατικού. Η κομματική δομή συντηρητική, αλλά η ρητορική ριζοσπαστική καθώς ως τελικός στόχος ορίζεται ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας.

Νοέμβριος . Εκλογές. Η Ε.ΔΗ.Κ. τρίτο κόμμα με 11,95% και 15 βουλευτές. Άμεση παραίτηση Μαύρου. Ορίζεται τριμελής διοικούσα επιτροπή (Ζίγδης, Βενιζέλος, Παπαθεμελής) με πρόεδρο τον πρώτο.

Δεκέμβριος Σταδιακή ρήξη του Ζίγδη με τον κύκλο των Κ.Ν.Π.Δ. για τους όρους του επικείμενου συνεδρίου.

Φεβρουάριος Συμφωνία για συνέδριο τον Μάρτιο με μικρή σύνθεση, κατά την επιθυμία Ζίγδη. Η κομματική βάση εξεγείρεται και ζητά μεγαλύτερη εκπροσώπηση στο συνέδριο.

Μάρτιος. Συνέδριο νεολαίας χωρίς την έγκριση Ζίγδη, αλλά με τη στήριξη των Νέων Δυνάμεων. Διαγράφονται όλοι όσοι έλαβαν μέρος σε αυτό και ο Ζίγδης μένει μόνος κυρίαρχος στο κόμμα.

Ιανουάριος. Ανακοίνωση ίδρυσης Κόμματος Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ.) από τον Γιάγκο Πεσμαζόγλου.

Μάρτιος. Συνέδριο του κόμματος και εκλογή του Πεσμαζόγλου ως προέδρου.

Επανάδρυση Κόμματος Φιλελευθέρων από τον Νικήτα Βενιζέλο.

Στις εθνικές εκλογές του Οκτωβρίου τα κόμματα του χώρου καταποντίζονται. Μόνη επιτυχία η εκλογή του Πεσμαζόγλου ως ευρωβουλευτή

Αποτυχία ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ στις ευρωεκλογές (0,26%). Ο Πεσμαζόγλου παραιτείται από πρόεδρος, στη θέση του ο Χαράλαμπος Πρωτοπαπάς.

Συνεργασία ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ με Νέα Δημοκρατία και Ε.ΔΗ.Κ. με ΠΑ.ΣΟ.Κ.

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αρχείο Μιχάλη Παπακωνσταντίνου, στην κατοχή της οικογένειάς του.
- Αρχείο Ιωάννη Πεσμαζόγλου, Ιστορικό Αρχείο της Τραπέζης της Ελλάδος.
- Αρχείο Γεωργίου Μυλωνά, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας.

ΤΥΠΟΣ 1974-1981

- *Το Βήμα*
- *Μακεδονία*.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδης Γιώργος, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη 1992

Αυγερινός Παρασκευάς, *Η αλλαγή τελείωσε νωρίς. Τρεις ιστορίες από την πολιτική μου ζωή*, Αθήνα 2013.

Βερέμης Θάνος «Η παρακμή του Κέντρου μετά το 1974», στο Θεοδωρίδης Θ. (επιμέλεια), *Ο φιλελευθερισμός στην Ελλάδα. Φιλελεύθερη θεωρία και πρακτική στην πολιτική και κοινωνία της Ελλάδος*, Αθήνα 1991, σελ. 192-201.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Αθήνα 2001.

Διαμαντόπουλος Θανάσης (με τη συνεργασία του Ιάσονα Ζαρίκου), *10 και μία δεκαετίες πολιτικών διαιρέσεων. Οι διαιρετικές τομές στην Ελλάδα την περίοδο 1910-2017. 8^ο τεύχος. Η αδιαμφισβήτητη Δημοκρατία*. Θεσσαλονίκη 2019.

Ζίγδης Ιωάννης, *Οροθετώντας την Ε.ΔΗ.Κ.* Αθήνα 1978.

Λιναρδάτος Σπύρος, *Πολιτικοί και Πολιτική. 70 χρόνια. Αναμνήσεις. Αγώνες. Ντοκουμέντα*. Αθήνα 1999.

Λουκάκος Πάνος, *Η αθέατη όψη. Τύπος και πολιτική στη μεταπολίτευση*. Αθήνα 2013.

Μακρυγιώργος Χάρης, *Το χαμένο τμήμα. Ιχνηλάτηση της ελληνικής σοσιαλδημοκρατίας*. Αθήνα

Μαρδάς Κώστας, *Αλέξανδρος Παναγούλης. Πρόβες Θανάτου*. Αθήνα 1997.

Μπακογιάννης Παύλος, *Ανατομία της ελληνικής πολιτικής*, Αθήνα 1977.

Νέττας Βίκτωρας, *Αλέξανδρος Μπαλατατζής, ο πρωτοπόρος του συνεταιριστικού κινήματος*, Αθήνα

Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Ε.Δ.Η.Κ.: Η πορεία προς την πτώση, η πτώση, το χρονικό της καταστροφής*, Αθήνα 1978.

Πεπονής Αναστάσης, *1961-1981. Τα γεγονότα και τα πρόσωπα*. Αθήνα 2001.

Πεσμαζόγλου Γιάγκος, *Αγωνιστικά Α' και Β'*, Αθήνα 1974-1990.

Πιζάνιας Πέτρος «ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ. Ένα πρώιμο εκσυγχρονιστικό κόμμα», στο Βαμβακάς Βασίλης, Παναγιωτόπουλος Παναγής (επιστημονική επιμέλεια) *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Αθήνα 2010. σελ. 285-286.

Ριζάς Σωτήρης, *Παρατάξεις και κόμματα στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα 2016.

Ρωμαίος Γιώργος, *Η περιπέτεια του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα*. Τόμος Δ' 1974-2009. Αθήνα 2014.

Τσάτσος Δημήτρης, *Αμφισβήτηση*, Αθήνα 1976.

Τσουδερού Βιργινία, *Όταν πέφτουν οι τοίχοι: αγώνες για ισότητα και δημοκρατία*, Αθήνα 2006.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός, το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979*, Αθήνα 2012.

Ψυχάρης Σταύρος, *Οι μνηστήρες της εξουσίας*, Αθήνα 2013.

Greece's centrist parties' road to extinction, 1974-1985

Abstract of the post-doctorate research conducted by Dimitrios Papadiamantis
University of Athens, School of Philosophy, Faculty of History and Archaeology

From 1977 to 2012 the Greek political system was dominated by two large parties, one of the Centre-right New Democracy (ND) and one of the Centre-left Panhellenic Socialist Movement (PASOK). That had not always been the case. During the first few years after the collapse of the dictatorship, which had seized power after a coup d'état in 1967, another noteworthy party of the Centre, the Centre Union (CU), was also active. In the first national election after the restoration of the republic, on the 17th of November 1974, the CU managed to gain 20% of the vote. In the national election of 1981, the Union of the Democratic Centre (UDC), CU's successor, won less than 1% of the vote. The Party for Democratic Socialism (KODISO) which also derived from the CU managed to only get its leader elected, Ioannis Pasmazoglou, to the European Parliament. In 1985, both KODISO and UCD had to collaborate with the major parties, ND and PASOK respectively. The centrist parties ceased to exist and have not managed to re-emerge as contenders for power again.

What went wrong with the moderate Liberal cause in Greece? Its legacy is uncontested, yet the need for its existence is obsolete. From 1961 to 1967 the CU managed to represent large parts of the Greek society, thanks to George Papandreou's political agenda about a fair society, a more liberal educational system and the relaxation of authoritarian practices enforced upon the Left since its defeat in the Civil War (1949). After the coup d'état the CU was banned, George Papandreou died and his son, the radical Andreas, who was thought to be next in line for CU's leadership went his own way. When the dictators set him free after a general amnesty, he left the country. While in exile, he formed PAK, an anti-dictatorship organisation with a far-left ideology, which openly supported a revolution against the dictators. Meanwhile, in Greece, most MPs of the former CU placed their hopes with George Mavros, a former Government Minister and Governor of the Greek National Bank. Mavros was wealthy, well educated, moderate and had suffered some hardship in the hands of the dictatorship. He had been the main rival of A. Papandreou, even before the death of his father George. His prominent position in the CU

allowed Mavros to become Deputy Prime Minister and Foreign Minister in the National Unity Government that was formed after the collapse of the dictatorship on the 22th July 1974. Mavros and his political allies were not the only members of the new cabinet who considered themselves centrists, between Caramanlis's Right and the Communist Left. A new group of politicians and academics who had an active role in the anti-dictatorship movement took ministerial posts with Ioannis Pesmazoglou as their predominant figure and new Minister for Economic Affairs.

The dictatorship collapsed due to the chaos it created in Cyprus after the Turkish invasion and the subsequent fear of an imminent Greek-Turkish war. Mavros was the main negotiator for the Greek side at the Geneva peace talks. These talks failed due to Turkish inflexibility and the Turks subsequently moved on to invade a large part of Cyprus. Mavros was fully occupied by these events while domestic politics at home moved slowly. A. Papandreou came back from exile and many former MPs of the CU considered that the best solution should be a merger between their party and PAK. However, A. Papandreou declined as he had decided not to go back into a coalition with moderate liberals who disliked the Left. He moved on to form the Panhellenic Socialist Movement (PASOK) on the 3rd September 1974. In the manifesto of the new party, it became apparent that Andreas wanted little to do with his father's legacy. A few MPs followed him, but most of them were concerned that his politically Left agenda would appall the electorate and the military, leading to a new dictatorship. The solution was the rebirth of the CU on 20th September 1974 and a collaboration with New Forces (NF), a party consisting of resistance groups and personalities that had a social-democratic inclination. It was widely considered that those academics who joined the NF such as G. Pesmazoglou, D. Tsatsos and G.A. Magakis could attract votes from the radicalised youth. It is possible that Pesmazoglou's circle thought that they could infiltrate the CU and gradually take over this old-fashioned Venizelist party and transform it into a social-democratic one.

Those expectations failed. On 17th November 1974, Caramanlis's ND party triumphed winning more than 54% of the vote and 220 seats, while the CU-NF coalition won 20,4% of the vote and 60 seats out of 300 in the new Parliament. PASOK had won only 13,58% and just 13 seats, so the CU-NF coalition would be the largest opposition party. A few weeks later after a fair and undisputed

referendum, the monarchy was abolished and a historical dispute between the Right and the Centre ended.

The CU-NF coalition had to form a new political platform as soon as possible, since the electorate's requests of the 1960s had been fulfilled. There was no King to subvert the Constitution, the Army was back in its barracks, all political parties were legal and the Caramanlis government implemented an educational reform, which was very close to what the Centre had been calling for for decades. On economic policy, the CU-NF coalition described itself as "keynesian" and asked for a more prominent role for the public sector, through nationalisation of large companies (such as essential industries and mines). The problem was that ND was following a similar economic policy, by increasing public expenditure through raising salaries and nationalising companies like Olympic Airlines.

At the same time, it was obvious that Mavros had not mastered the art of political power. He was considered a weak party leader and a bad organiser and he lacked eloquence, unlike A. Papandreou, who was charismatic and able to electrify his audience in political rallies all over the country. However, no one could question Mavros's importance within the party as he was the only person trying to keep the balance between the CU's old guard and the dynamic New Forces. In February 1976 the coalition changed its name to the "Union of the Democratic Centre" (UCD), a compromise between keeping "CU" as the name of the party or changing it to "Social Democratic Party", the latter being the NF's preference. The UCD's constitution however was far too conservative, giving its MPs many privileges, especially with regards to electing party leader. It was clear that the party machinery, its Youth and unions were not being thought of as essential parts of the UCD. While other parties were making substantial efforts to spread their ideas across a very enthusiastic Greek society, the UCD tried to minimise party members' influence, following a long tradition in Greek politics that wanted party work to revolve around MPs. In the summer of 1976, the party split for the first time, when a large portion of the ex-NF members abandoned it, asking for more inner party liberties and a clear return to social democratic policies.

Therefore, when Caramanlis called an early election in the autumn of 1977, Mavros was understandably concerned. His party was divided, with poor

finances and a manifesto that was not sufficiently anti-Caramanlis to attract disappointed voters. PASOK moderated its political agenda, avoiding any far-left slogan that could alienate the middle class. As a result, the UCD won only 12% of the vote and 15 seats, and Mavros was no longer the opposition leader. The party members were in shock and demanded radical changes. Despite the fact that their role was being diminished, there were still thousands of them ready to continue the fight against Caramanlis and A. Papandreou. Mavros resigned and due to the continuing discontent among fractions, an interim executive committee with Ioannis Zigdis as the leading figure emerged.

Zigdis was eloquent and dynamic but a flawed character; he was incredibly selfish and totally incapable of negotiating and creating alliances. The party machinery and especially the Youth asked for modifications in the party's constitution that would allow a greater role for the party grassroots in the next leadership election. Zigdis rejected all these requests, with the support mostly of UCD's parliamentary group, which strongly objected to those changes. As a result, most of the organised party members decided to secede, much to Zigdis's delight. His goal had been to become the undisputed leader of the UCD, no matter what the party would be like. His rivals failed to overthrow him and had to leave. By the spring of 1978 the UCD was rapidly disintegrating. Many members including former MPs, mayors and prestigious local personalities were moving towards ND or PASOK.

Most of those who left the party made a final attempt to form a new social democratic movement. Their core was made up of NF supporters who really thought that they could represent moderate anti-ND and anti-Left voters. Pasmazoglou became their leader and the Party for Democratic Socialism (KODISO) entered the political arena in 1979, many months after the UCD's split. However, things had changed. After the 1977 election and the emergence of PASOK as the main opposition party, public opinion was convinced that there was no space for another Centre Left alternative. In the 1981 election, Pasmazoglou managed to be elected to the European Parliament, thanks to his unanimously recognised commitment to Greece's European perspective and his expertise. In the national polls, however, KODISO won just 0,7% of the vote. In the 1984 European election Pasmazoglou failed to get re-elected and resigned as KODISO leader.

A year later there was a new milestone. In March 1985, A. Papandreou's PASOK government announced that it would support a second presidential term for Caramanlis. KODISO then decided to join ND for several reasons, one of which was the growing wrath of its party members against A. Papandreou's style of government. On the other side, the remnants of the UCD under Zigdis supported PASOK, mostly because of its anti-Caramanlis stance. Since then centrist parties have failed to gain any attention in Greek political life.

In conclusion, what went wrong with Greece's political Centre was not only mistakes made by its leaders. Mavros was not charismatic, Zigdis was erratic, Pasmazoglou lacked boldness. But the political climate had also changed. First of all, the monarchy, a rival to the Centre since 1915, had been abolished, and a landmark of centrist ideology had been taken out of the political arena. Caramanlis had changed since the 1960s and, like most of his party, was not ready to move back to an authoritarian style of government, especially against the Left. The Communist Party had been legalised after 27 years and the necessity for a moderate pro-western party was now covered by Caramanlis's ND. It was ND that raised salaries in the public and private sector, moved swiftly towards Greece's acceptance in the European Economic Community (EEC) and put forward reforms which were being promoted by the CU ten years before. Also, PASOK, a new rival, made its appearance. A. Papandreou was a child of the CU, a popular figure with most of the centrists before forming his own party. And after its defeat in 1974, PASOK stopped talking about an immediate transition towards a socialist society and focused on criticising Caramanlis. If we add the lack of support from the trade unions and the youth, which found the UCD's "Greek path towards socialism" dull and uninspiring, we completely understand why the followers of the CU/UCD moved towards ND and PASOK.

However, the Centre's legacy should not be underestimated. Hundreds of their MPs and candidates were elected through PASOK and ND and played an important role in shaping the Greek reservoir for politicians until the late 1990s. It is also noteworthy that several aspects of the centrist parties' agenda such as the need for Greece to join the EEC, or changes in legislation for a more profound protection of civil and human rights, still form part of bipartisan consensus in Greek political life today.